

HAC PSİKOLOJİSİ – II: İNGİLTERELİ TÜRK DİASPORA HACILARI ÜZERİNE NİTEL BİR DURUM ÇALIŞMASI

Mustafa KOÇ*

Öz

İki ayrı makale formatında düzenlenen araştırmadaki birinci makalenin devamı niteliği taşıyan bu ikinci makalede, öncelikle "[a]-Bireysel Boyut-(Psikolojik)=Hac pratiğinin psiko-teolojik içerikli kişisel algıları" üzerine elde edilen bulgulara devam edilmiştir. Daha sonra "[b]-Toplumsal Boyut-(Sosyolojik)=Hac pratiğinin sosyo-psikolojik içerikli kişisel algıları" üzerine saptanan diğer nitel verilerin analizlerine yer verilmiştir. Araştırma konusuna ilişkin yapılan nitel analizler sonucunda; "hacıların Kâbe'yi ilk gördüklerinde 'ağlama' ve 'heyecanlanma' gibi çeşitli psikolojik tepkiler verdikleri ve daha çok 'affedilme' içerikli dualar yaptıkları; kutsal toprakların en çok manevî/dinsel atmosferinden etkilendikleri; 'Arafat vakfesi' deneyimini 'Mahşer/Yeniden diriliş'in provası' olarak anımladıkları; İslâm peygamberi'nin kabrini ilk ziyaretlerinde psiko-fizyolojik yakınlık duygusu hissettikleri; saygı-değer arkadaşlık türü olarak algıladıkları hac arkadaşlığını aynı amaç doğrultusunda duygu paylaşımı şeklinde yorumlamaları sebebiyle hac sonrası da bu arkadaşlıklarını devam ettirmek istedikleri" gibi bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hac Psikolojisi, Kutsal Mekân Tecrübesi, Sembolik Anlamlar, Hacı Görüşleri

The Psychology of Pilgrimage - II: A Qualitative Case Study on Pilgrims of British Turkish Diaspora

Abstract

As the continuation of the first article, this second article of the research proceeds with the findings of '[a]-Personal Dimension-(Psychological)=Personal perceptions of the practice of pilgrimage with psycho-theological content'. Then, other qualitative findings based on '[b]-Social Dimension-(Sociological)=Personal perceptions of the practice of pilgrimage with socio-psychological content' are taken into account. As a result of the qualitative analysis of the research, some of the findings are as follows: "at first sight to Kaaba, the pilgrims have responded with psychological reactions such as 'crying' and 'excitability', and have mostly prayed for 'forgiveness'; they have particularly been affected by spiritual/religious atmosphere of the holy lands; they have given meaning to 'the experience of Mount Arafat to stand in vigil' as 'rehearsal of the last judgment/resurrection'; they have felt a sense of the psycho-physiological intimacy at the first visit of Islamic prophet Muhammad's grave; they have pilgrimage friendship, perceived as the kind of venerable friendship, want to carry on due to interpretation as sharing of feelings towards the same goal after the pilgrimage period.

Keywords: Psychology of Pilgrimage, Experience of the Sacred Space, Symbolic Meanings, Pilgrim Views

Giriş

Duygu ve düşünceleri dışa vurmanın en kapsamlı ve yalın yolu sembolik anlatımlardır. Bu nedenle soyut gerçeklikleri içeren din(ler), çoğu zaman

* Yrd.Doç.Dr.; Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Bilim Dalı
(mustafakoc@balikesir.edu.tr)

dinsel yaşam içerisinde bir takım sembollerden yararlanmışlardır. Bu bağlamda İslâm teolojisindeki hac pratiğinde de ‘birey-Allah’ ilişkisine yönelik semboller içerdiği için hac, sembollerin yoğun olarak kullanıldığı bir dinsel pratiktir (Geçioğlu, 2010: 24-25).

Bu kısa teorik giriş bağlamında, 2011 yılı İngiltere hac kafilesi örneğinden hac psikolojisiyle ilgili elde edilen nitel verilerin analiz edildiği çalışmanın ikinci makalesinde ise, konuyla ilgili birinci makalede yer alan “d. Bulgular: [a]-Bireysel Boyut-(Psikolojik)= Hac Pratiğinin Psiko-Teolojik İçerikli Kişisel Algıları” başlığı altında ele alınan veri analizine devam edilmiştir (birinci makale için bkz. Koç, 2013: 49-74).

d. Bulgular ve Yorumlar (devam)

[a]-Bireysel Boyut-(Psikolojik)= Hac Pratiğinin Psiko-Teolojik İçerikli Kişisel Algıları

Bu nitel çalışmaya katılan hacıların bireysel boyutta hac pratiğinin psiko-teolojik içerikli kişisel algılarına ilişkin elde edilen nitel veriler –birinci makalenin devamı olarak- aşağıdaki gibidir:

10. ‘Hacı’ Unvanına Sahip Olma Konusundaki Düşünceler

Tablo-12: Hacıların ‘hacı’ unvanına sahip olma konusundaki düşünceleri

T e m a l a r	n	%
(a) Manevî değeri olan bir unvan	3	11
(b) Mutluluk verici bir unvan	8	30
(c) Olgunlaştırıcı bir unvan	4	15
(d) Denetleyici bir unvan	10	37
(/) Diğer	2	7
T o p l a m	27	100

Tablo-12’deki ‘hacı’ unvanına sahip olma konusundaki düşüncelere ilişkin ortaya çıkan temalara bakıldığında; hacıların % 11’i ‘hacı’ unvanını manevî değeri olan bir unvan olarak tanımlarken; % 30’u mutluluk verici; % 15’i olgunlaştırıcı; % 37’si de sorumluluk yükleyici fonksiyonu bağlamında denetleyici bir unvan olarak tanımladıklarını bildirmişlerdir. Hacıların % 7’sinin ise bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

‘Hacı’ unvanına sahip olma konusundaki düşüncelerine ilişkin görüş bildiren hacıların kişisel değerlendirmeleri ise aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

[a] “Hacı olmadan önce çevremde bu unvanı alanlar vardı. O zamanlar bu unvanı basit bir unvan olarak görüyordum. Şimdi ise hacı olduktan sonra

olağanüstü ve değerli bir unvanmış. Böyle hissediyorum. Gerçekten kolay alınamayan bir unvanmış. Buna sahip çıkmalıyım.” [K/34]

[b] “Hacı unvanını almaktan mutluluk duyuyorum. İslâm’ın beş şartından birisi olan hac farızasını yerine getirdik çok şükür. Mevlam kabul etsin. Bu farzı yerine getirdiğim için mutluyum elbette ki. Gururluyum. Çok istiyordum. Rabbim nasip etti...” [E/42]; “Duygulandım, sevindim. İslâm’ın şartlarından birini yerine getirerek bu hacı unvanını almanın mutluluğunu yaşıyorum.” [E/39]

[c] “Evet, bu almış olduğumuz hacı unvanı, bizi hem insani hem de dini açıdan daha fazla olgunlaştırdığı için bu unvanın, şeytani her türlü kötülüklerle karşı bizi koruyacağını düşünüyorum.” [K/53]; “Bu unvan dünyevi bir unvan değil. Eğer böyle görürsek hoş bir duygu değil. Nefsimin kabarmasından korkuyorum ve Allah’a sığınıyorum. Ben unvan falan istemem. Ama illa da unvan olarak göreceksak ve bir unvan ile hitap edileceksem içinde kulluk olan ve beni olgunlaştıran bir hacı unvanını almayı tercih ederim.” [E/32]

[d] “Sorumluluğumuzu hatırlatan önemli bir hatırlatıcı unvandır bana göre. Bundan sonraki hayatımda beni denetleyecek ve beni uyarıcı olacağını düşünüyorum...” [K/24]; “Hacı unvanına sahip olmak, bence her işi besmeleli ve düşünerek yapmayı gerektiren sorumluluk sahibi bir unvan almaktır. Yani hacı olmak, İslâm’ın emir ve yasaklarına azami derecede dikkat etmek ve daha fazla hassaslaşmamız demektir...” [E/47]; “Hacı unvanı almak büyük bir sorumluluk almaktır. Hacı olmak bana manevi bir güç verdi. Cenabı Allah, hacı olmanın sorumluluğunu taşımayı nasip etsin.” [E/57]

[/] “Ben aslında unvan almak için gelmedim hacca. Sadece İslâm’ın şartlarından birisi üzerime vazife olduğu için yapmaya geldim. Maalesef bu unvan konusunda toplumumuzun ağır baskıları ve yanlış değerlendirmeleri var bana göre. Yani hacı şöyle yapmaz. Hacı böyle yapmaz. Sen hacısın, herşeyden elini eteğini çekeceksin vs. Kısacası yasaklı bir unvan anlayışı var. Bu da beni biraz ürkütüyor açıkcası.” [K/57]

Özetle, hacıların ‘hacı’ unvanına sahip olma konusundaki düşüncelerine genel anlamda nicel olarak bakıldığında çoğunluğunun adı geçen bu unvana sahip olma konusunda dinsel ve etik açılardan ‘sorumluluk yükleyici fonksiyonu’ ön planda olan denetleyici bir kişisel algıya sahip olduğu vurgulanabilir. Kısaca konuya ilişkin elde edilen nitel veriler; (a) elde edilen kutsal içerikli sosyal kabule dayalı unvanın, pratik sonrası özellikle dinsel hayatın yeniden organize edilmesi şeklinde algılandığı; (b) yukarıda tanımlanmış ana temaların yanı sıra ‘hacı’ unvanıyla ilgili ‘yerel kültür eksenli abartılı tanımlamadan kaynaklanan sosyal baskı aracı ve gündelik hayatta gerçekliği

olmayan sanal bir ayrıma dayalı kazanılmış unvan' gibi ara (diğer) temaların da var olduğu, tarzında yordanabilir.

11. 'Hacı' Unvanının Hac Sonrası Yaşama Yansımaları

Tablo-13: Hacıların 'hacı' unvanının hac sonrası yaşamlarına yansımaları konusundaki düşünceleri

Temalar	n	%
(a) Günahlara karşı hassasiyet kazanmak	6	24
(b) Dinsel bakış açısını ön planda tutmak	11	44
(c) Dinsel pratiklerde düzenlilik	3	12
(d) Örnek kişilik/rol model olmak	3	12
(/) Diğer	2	8
Toplam	25	100

Yukarıdaki Tablo-13'de hacıların 'hacı' unvanının hac sonrası yaşamlarına yansımaları konusundaki düşünceleri doğrultusunda ortaya çıkan temalara bakıldığında; bu konuda hacıların % 24'ü –görece- teolojik temelli sosyal itibar kökeni olan 'hacı' unvanının günahlara karşı hassasiyet kazanma şeklinde hac sonrası yaşamlarına bir yansıması olacağını ifade ederken; % 44'ü dinsel bakış açısını ön planda tutma; % 12'si ise dinsel pratiklerde düzenlilik ve örnek kişilik bağlamında sosyal çevreye rol model olmaya çalışma şeklinde, sözü edilen unvanın hac sonrası hayatlarına bir yansıması olacağını belirtmişlerdir. Hacıların % 8'inin ise bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

'Hacı' unvanının hac sonrası yaşama yansımalarına ilişkin hacıların kişisel değerlendirmeleri ise şöyle örneklendirilebilir:

[a] "Hacı unvanını aldıktan sonra mümkün olduğunca kendimizi günahlara karşı firelenmemiz gerekecek. Hacılık bize hacdan sonraki günahlara ve haramlara karşı fren olacak inşallah." [E/57]; "Günahlara karşı eskisinden daha dikkatli olacağımı düşünüyorum. Şimdiden hayatımı eski ve yeni olarak ayırmak beni çok heyecanlandırıyor. Aynı zamanda da günaha düşmekten daha çok korkuyorum artık. Çünkü manevî olarak arınmak hiç de kolay bir şey değilmiş." [K/24]

[b] "Hacı unvanını alan kimse bana göre Allah (c.c.) ile kulluk sözleşmesini yenilemiş demektir. O halde kulluk vazifelerimizi tekrardan gözden geçirmemiz gerekecek. Yani bundan sonra hayata bakışımızı din penceresinden yapmalı ve konuşmamızdan tutun da attığımız adıma kadar çok dikkat etmeliyiz." [E/48]

[c] "Hacı unvanı bana göre hayatı sıfırlama noktasıdır. Yani artık ibadetlerde daha hassas olan ve dini görevlerini daha iyi yerine getiren birisi ol-

maya çalışacağım.” [E/28]; “Hac öncesinde namaz, zikir ve oruç gibi ibadetlerimi zaman zaman aksatıyordum. Ancak artık hac sonrası bu unvanı aldıktan sonra İslâmi görevlerimizi ve ibadetlerimizi daha da titizce yapmak durumundayım.” [E/39]

[d] “...Bizden sonrakilere, çocuklarımıza ve çevremize olumlu anlamda iyi bir örnek olmaya çalışmalıyım bence. Onlara hacı olduğumu gerek davranışlarımla gerekse yaşantımla hissettirip güzellikleri özendirmeliyim.” [K/48]; “Hayatımı bundan sonra özellikle İslâm’a göre şekillendirmeye çalışarak Kur’an merkezli bir hayat yaşayacağım. Böylelikle çevreme başta çocuklarıma iyi bir model de olmuş olurum.” [E/46]

[/] “Hacı unvanı almak, yasaklı kişi gibi görülüyor. Bu üzücü bir durumdur. Oysa hac sonrasında ben hayatımda çok fazla birşeyin değişmesini istemiyorum. Üzerime düşen dini vecibemi yaptım. Hac sonrasında bir de kapalı giyinmeye dikkat edeceğim bir bayan olarak, bu kadar.” [K/46]

Kısaca, ‘hacı’ unvanının hac sonrası yaşama yansımaları konusunda örneklem grubundaki hacıların büyük bir kısmının hac sonrasında dinsel bakış açılarını, gündelik hayatlarının merkezine koymayı düşündükleri; yine bununla bağlantılı olarak günah işlememe konusunda hassas davranmaya çalışacaklarının altını çizdikleri görülmektedir. Bu konuyla ilgili elde edilen nitel veriler; ‘hacı’ unvanı almanın hacıların üzerinde dinsel hayatın tüm boyutlarını düzenleyici önemli bir dinsel motivasyon ve olumlu bir sosyal baskı aracı olduğunu vurgulamaktadır.

12. Hac Sonrası Değiştirilmesi Arzulanan Olumsuz Alışkanlıklar

Tablo-14: Hacıların hac sonrası değiştirmeyi arzuladıkları olumsuz alışkanlıkları

T e m a l a r	n	%
(a) Gıybet etmek	12	20
(b) İsrâf etmek	5	8
(c) Dünyevîleşmek	6	10
(d) Kötü zanda bulunmak	4	7
(e) Öfkelenmek	7	12
(f) Yalan söylemek	8	13
(g) Sabırsızlık etmek	10	17
(h) Hoşgörüsüzlük etmek	3	5
(i) Sözünde durmamak	3	5
(/) Diğer	2	3
T o p l a m	60	100
[Not: Birden fazla maddeleme yapılmıştır. (bkz. Ek-1)]		

Konuyla ilgili Tablo-14'teki hacıların hac sonrası değiştirmeyi arzuladıkları olumsuz alışkanlıkları konusundaki kişisel algılarına ilişkin ortaya çıkan temalara bakıldığında; hacıların % 20'si gıybet etmeyi; % 8'i zaman ve para israfı yapmayı; % 10'u dünyevîleşme/sekülerleşmeyi; % 7'si kötü zannı; % 12'si öfkelenmeyi; % 13'ü yalan söylemeyi; % 17'si sabırsızlığı; % 5'i hoşgörüsüzlük ve sözünde durmama gibi olumsuz alışkanlıklarını hac sonrasında değiştirmeyi arzuladıklarını bildirmişlerdir. Hacıların % 3'nün ise bu konuda birbirinden oldukça farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Bu araştırmanın veri toplama aracında yer alan ilgili sorunun (bkz. Ek-1; Soru 12) nitel olarak yoruma açık olmaması özelliği bağlamında teknik açıdan bu alt bölümde hac sonrası değiştirilmesi arzulanan olumsuz alışkanlıklar konusunda görüş bildiren hacıların kişisel değerlendirmeleri örneklendirilmemiştir. Ancak 'diğer' kategorisiyle ilgili aşağıdaki gibi bir örnek görüş verilmiştir:

[/] "Bu soru benimle ilgili değildir elhamdülillah." [E/50]

Özetle, hacılar tarafından hac sonrası değiştirilmesi arzulanan olumsuz alışkanlıklar konusunda 'gıybet etmek' başta olmak üzere, 'sabırsızlık etmek, yalan söylemek ve dünyevîleşmek' gibi olumsuz alışkanlık ve/veya yanlışların değiştirilmesinin arzulandığı görülmektedir. Yukarıda nitel veri seti olarak saptanan bu olumsuz alışkanlıkların değiştirilme arzusuna; (a) kutsal mekân tecrübesinin ortaya çıkardığı psiko-teolojik duygusal yoğunluk, (b) hac deneyiminin neden olduğu dinsel farkındalık düzeyinin yüksek olması gibi faktörlerin neden olduğu söylenebilir. Burada dikkati çekilmesi gereken bir diğer bulgu ise, 'sabırsızlık etme' olumsuz alışkanlığının değişim arzusu düzeyinin yüksek olmasıdır. Sözü edilen bu veri, sembolik hac ritüellerinin yerine getirilmesi sürecinde hacılarda pratik olarak sabır gerektirecek bir deneyim ortaya çıkarmasının sonucu, şeklinde yordanabilir.

13. Hac Sonrası Yapılması Arzulanan Olumlu Alışkanlıklar

Tablo-15: Hacıların hac sonrası yapmayı arzuladıkları olumlu alışkanlıkları

Te m a l a r	n	%
(a) Kur'an-ı Kerim okumak	11	14
(b) Kitap okumak	5	6
(c) Zikir çekmek	10	12
(d) Az uyumak	3	4
(e) Kaza namazı kılmak	3	4
(f) Abdestli olmak	4	5
(g) Dinsel içerikli sohbetlere katılmak	5	6
(h) Dinî/hayrî hizmetlerde bulunmak	3	4
(i) Düzenli ibadet etmek	4	5

(j) Zekât/sadaka vermek	5	6
(k) Cemaatle namaz kılmak	12	15
(l) Sabırlı olmak	3	4
(m) Akraba ziyareti yapmak	3	4
(n) Teheccüt namazı kılmak	3	4
(/) Diğer	6	7
T o p l a m	80	100
[Not: Birden fazla maddeleme yapılmıştır. (bkz. Ek-1)]		

Yukarıdaki Tablo-15’de hacıların hac sonrası yapmayı arzuladıkları olumlu alışkanlıkları konusundaki düşünceleri ekseninde ortaya çıkan temalara bakıldığında; hacıların % 14’ü Kur’an-ı Kerim okumayı; % 6’sı içerisinde dinsel içerik de bulunan çeşitli konularda kitap okumayı; % 12’si zikir çekmeyi; % 4’ü az uyumayı ve kaza namazı kılmayı; % 5’i abdestli olmayı; % 6’sı dinsel içerikli sohbetlere katılmayı; % 4’ü dinî/hayrî hizmetlerde bulunmayı; % 5’i düzenli ibadet etmeyi; % 6’sı zekât/sadaka vermeyi; % 15’i cemaatle namaz kılmayı; % 4’ü sabırlı olmayı, akraba ziyaretinde bulunmayı ve teheccüt namazı kılmayı gibi olumlu alışkanlıkları hac sonrasında yapmayı arzuladıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, hacıların % 7’sinin ise bu konuda birbirinden oldukça farklı görüşlere sahip oldukları saptanmıştır.

Öte yandan anket formundaki ilgili sorunun (bkz. Ek-1; Soru 13) yoruma açık olmayıp listeleme/maddeleme talep edilmesi sebebiyle bu alt bölümde hac sonrası yapılması arzulanan olumlu alışkanlıklar konusunda görüş bildiren hacıların kişisel değerlendirmeleri örneklendirilmemiştir. Dolayısıyla bir önceki alt bölüm için yapılan teknik nitel analiz yorumları bu bölüm için de geçerlidir. Ancak ‘diğer’ kategorisinde alt temalandırma analizleri yapılan ilgili görüşlerden örneklendirmeler ise aşağıdaki gibidir:

[/] “..., 2. Kur’an-ı Kerim’in tefsirini okumak, 3. Teravih namazlarını kılmak, 4. Daha çok namaz sureleri ezberlemek, 5. Hz. Peygamberimizin sünnetlerini tam olarak öğrenip uygulamak.” [K/34]; “1. Hergün bir cüz Kur’an okumak, ..., 3. Haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe orucularını tutmak,...” [E/32]

Kısaca, hacılar tarafından hac sonrası yapılması arzulanan olumlu alışkanlıklar konusunda nicel olarak daha çok ‘Kur’an-ı Kerim okumak, cemaatle namaz kılmak ve zikir çekmek’ alışkanlıklarının yapılmasının arzulandığı görülmektedir. Elde edilen bu veri setinin nicel olarak yüksek düzeylerde olması, bu araştırmaya temel oluşturan nitel verilerin alındığı psiko-sosyal çevre şartlarına bağlanabilir. Şöyle ki: kutsal mekân tecrübesi yaşayan hacılar, organizasyonun gerek Mekke, gerekse Medine döneminde (a) namazlarını cemaatle kılmaları teşvik edildiği için cemaatle namaz kılmakta, (b) kutsal topraklarda buldukları süreç içerisinde zamanlarını boşa geçirmemek

için her zaman ve zeminde kolaylıkla yapılabilen dinsel pratik olarak ise en çok Kur'an-ı Kerim okuma ile zikir pratiği yapmaktadırlar. Bunun yanı sıra konuyla ilgili 'Diğer' şikkında değerlendirmesi yapılan 'helal kazanç, nafile oruç, hasta ziyareti ve örnek kişilik sahibi olma' gibi alt temalardaki çeşitlilik de dikkati çekmektedir.

14. Kutsal Toprakları Ziyaret Öncesi ve Sonrasında Ortaya Çıkan Duygulanım Durumları – [Benzeşen Yönler & Ayrışan Yönler]

Tablo-16: Hacıların kutsal toprakları ziyaret öncesi ve sonrasında ortaya çıkan duygulanım durumları

T e m a l a r {Benzeşen Yönler}- [~]	n	%
(a) Görülmesi gereken mekânlar (+)	10	18
(b) Manevî atmosfer (+)	8	14
(c) Zorlu bir dinsel pratik (+)	11	19
(d) Farklı kültürlerin birlikteliği (+)	5	9
(e) Yaratıcıya yakınlık duygusu (+)	7	12
(f) Dinsel sembollerin etkileyiciliği (+)	9	16
(g) Yerli halkın tutumu (-)	4	7
(/) Diğer	3	5
T o p l a m	57	100
T e m a l a r {Ayrışan Yönler}- [≠]	n	%
(a) Tanımlanamaz duygu durumu (+)	6	8
(b) Sabır etme anlayışı (-)	10	14
(c) Fiziksel çevre temizliği (-)	9	12
(d) Yerli halkın tutumu (-)	6	8
(e) Zorlu bir dinsel pratik (+)	12	16
(f) Tapınma duygusu (+)	11	15
(g) Yönetim-Organizasyon (-)	15	20
(/) Diğer	5	7
T o p l a m	74	100
[Not: Birden fazla maddeleme yapılmıştır. (bkz. Ek-1)]		

Konuyla ilgili Tablo-16 üzerinde görüldüğü gibi yorumlardaki karmaşıklık- lığı önlemek amacıyla benzeşen ve farklılaşan temaların olumlu ve/veya olumsuz yönlerini vurgulamak için (+;-) sembolleri kullanılmıştır. Bu nitel kodlamaya göre hacıların kutsal toprakları ziyaret öncesi ve sonrasında orta- ya çıkan duygulanım durumları '(a) benzeşen yönler- [~]; (b) ayrışan yön- ler- [≠]' alt başlıkları kapsamında analiz edilmiştir.

(a) Benzeşen Yönler-[~]: Gerek kutsal mekân deneyimi ve gerekse dinsel pratiğin ritüellerini içeren kutsal toprakları ziyaret öncesi ve sonrasında ortaya çıkan duygulanım durumlarına 'benzeşen yönler' açısından bakıldı- ğında; hacıların % 18'i kutsal toprakların mutlaka görülmesi gereken

mekânlar olduğunu; % 14'ü çok güçlü bir manevî atmosferin varlığını; % 19'u hac ibadetinin zorlu bir dinsel pratik oluşunu; % 12'si yaratıcıya oldukça fazla yakınlık duygusunu; % 16'sı Kâbe, Mescid-i Nebevi, Arafat, Safa-Merve ve Cemerât gibi dinsel mekân ve sembollerin etkileyiciliğini; % 7'si yerli halkın 'Allah'ın misafirleri' değerindeki hacılara karşı olumsuz tutumlarını, hac pratiği öncesinde duydukları ile hac sonrasında gördükleri arasındaki benzeşen yönler olarak betimlemişlerdir. Hacıların % 5'inin ise bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

(b) Ayrışan Yönler-[≠]: Kutsal toprakları ziyaret öncesi ve sonrasında ortaya çıkan duygulanım durumlarına 'ayrışan yönler' açısından bakıldığında ise, hacıların % 8'i kutsal mekân deneyiminin tanımlanması olanaksız güzellikler içeren duygu durumunu; % 14'ü hacıları çok sabırsız gördüğü için sabır etme anlayışında ve düzeyindeki düşüklüğü; % 12'si özellikle Mekke'de olmak üzere diğer kutsal mekânlardaki fiziksel çevre temizliğindeki özensizliğini; % 8'i yerli halkın hacılara karşı olumsuz yaklaşımını; % 16'sı hac ibadetinin zorlu bir dinsel pratik oluşunu; % 15'i ibadet etme arzusu şeklinde ortaya çıkan tapınma duygusunu; % 20'si ise yönetim-organizasyonun yetersizliğini, hac pratiği öncesinde duydukları ile hac sonrasında gördükleri arasındaki ayrışan yönler olarak betimlemişlerdir. Hacıların % 7'inin ise bu konuda birbirinden farklı düşüncelerinin olduğu saptanmıştır.

Öte yandan hacıların kutsal toprakları ziyaret öncesi ve sonrasında ortaya çıkan duygulanım durumları bağlamında hac pratiği öncesinde duydukları ile hac sonrasında gördükleri arasındaki benzeşen (B) ve ayrışan (A) yönlerine ilişkin kişisel duygu ve düşünceleri –karma biçimde– şu şekilde örneklendirilebilir:

[x] “(B) Her türlü insanı görebileceğim ve bol bol ibadet edebileceğim ve Allah ile baş başa kalabileceğim mekânlar...; (A) Kâbe'yi karşıma alıp ona dönerek namaz kılmak ve dua etmek...” [K/26]

[x] “(B) Mutlaka her müslümanın dünya gözüyle bir kez de olsa gelip görmesi gereken yerler. Fakat genç yaşta gelinmesi gerekir...; (A) Mekke'deki temizlik konusu sıkıntı. Çok fazla sabır gerektiren mekânlar.” [K/24]

[x] “(B) Maneviyatı çok derin ve yoğun yerler; (A) Temizlik yönünden kutsal toprakları daha farklı beklerken ummadığım bir manzara ile karşılaştım Mekke'de...” [K/42]

[x] “(B) ...Kâbe'yi seyretmekteki güzellik ve yücelik, Kâbe ve Ravza'daki büyüklük ve ihtişam, Zemzem'deki sonsuzluk ve bereket; (A) Mescitlerin etrafındaki düzensizlik, ulaşım sorunu, insanlar arasındaki öfke patlamaları...” [E/47]

[x] “(B) Hac ibadetinin meşakkatli oluşu, Arafat’ın mahşere benzeyen yönü, şeytan taşlamadaki izdiham...; (A) ...Servis rezaleti, Arapların bu derece ticari fırsat düşkünlüğü, Afrika kökenli hacıların İslâm’a yakışmayan ilkel davranışları.” [E/57]

Özetle, hac pratiği öncesinde duydukları ile hac sonrasında gördükleri arasındaki benzeşen ve ayrışan yönler bağlamında; (a) hacılar tarafından ‘zorlu bir dinsel pratik, yerli halkın tutumu’ gibi ortak bazı ana temaların semantik anlam yükleme ve yorumlama açısından birbirine zıt algılandıkları görülmektedir. Böylesi bir veri sonucuna psikolojik olarak kişisel algılardaki subjektifliğin neden olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra ayrışan yönlerde ise (b) nicel olarak ‘yönetim-organizasyon ve fiziksel çevre temizliği eksikliği’ birer problem olarak algılanmaktadır. Söz konusu algılamaya neden olarak hacıların bilişsel haritasında çoğunlukla ‘kutsal topraklar=tam mükemmellik ve güzellik’ şeklinde bir zihinsel kodlamadan söz edilebilir. Doğal olarak böylesi bir bilişsel kodlama da, ‘yüce/kutsal’ içerikli uyarılarda (mekân-sembol) kusursuzluk arama eğilimini ortaya çıkardığı, şeklinde yordandabilir.

15. Tekrarlanan Kutsal Mekân Deneyimi Arzusunun Nedenleri

Tablo-17: Hacıların tekrarlanan kutsal mekân deneyimi arzusunun nedenleri

Temalar	n	%
(a) Kutsal mekân/sembol özlemi	3	11
(b) Psiko-teolojik doyum sağlama	11	41
(c) Aile üyelerini getirme	4	15
(d) Kalabalık olmaması-(Umre)	3	11
(e) Bilinçli pratik tekrarı	4	15
(/) Diğer	2	7
T o p l a m	27	100
+ E k: Tekrar Arzulanan D. Pratik Türü	n	%
(a) Hac	5	21
(b) Umre	12	50
(c) Belirsiz	7	29
T o p l a m	24	100

Tablo-17’deki hacıların tekrarlanan kutsal mekân deneyimi arzusunun nedenlerine ve türlerine ilişkin ortaya çıkan temalara bakıldığında; bu konuda hacıların % 11’i ilk fırsatta tekrar kutsal mekân tecrübesini arzulama nedeni olarak kutsal mekân/sembol özlemini belirtirken; % 41’i psiko-teolojik doyum sağlama; % 15’i aile üyelerini getirme; % 11’i kalabalık olmaması-(umre); % 15’i tecrübe kazandıkları için ikinci bir hac ve/veya umre

pratiğini daha bilinçli yapmak istemeleri şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrıca hacıların % 7'sinin ise bu konuda birbirinden farklı nedenleri olduğu tespit edilmiştir.

Bu nitel verilere ek olarak bu alt bölümde, kutsal mekân tecrübesiyle ilgili tekrar edilmesi arzulan dinsel pratik türüne bakıldığında ise hacıların % 21'i imkân bulduklarında tekrar hac yapmak istediklerini belirtirken; % 50'si ise umre yapma isteklerini vurgulamışlardır. Geriye kalan % 29'luk dilimdeki hacılar ise, tekrarlama arzularını bildirmelerine rağmen türü konusunda bir görüş belirtmemişlerdir.

Tekrarlanan kutsal mekân deneyimi arzusunun nedenleri konusunda görüş bildiren hacıların yukarıda belirlenen temalar bağlamında kişisel değerlendirmeleri ise aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

[a] “Bu topraklarda Rabbimin evi ve efendim Hz. Muhammed’in kabri var. Gelmez olur muyum? Seve seve gelirim. Ama onbeş günlük.” [K/42]; “Allah nasip ederse evet. Çünkü hac insanın Allah’a en yakın olduğu ibadettir. Allah’ın evinde ibadet etmenin tadına vardım. Kâbe özlemimi gidermek için tekrar gelmek isterim.” [E/28]

[b] “Ben buraya gelmeden önce sık sık umreye gelenleri anlamıyordum. Hatta onlara kızıyordum. Fakat bu tadı görünce durumun öyle olmadığını anladım. Yüce Allah izin verirse bu güzel mekânlara doyabilmek için bir daha gelmeyi, bir daha gelmeyi, bir daha gelmeyi isterim.” [E/37]

[c] “Tekrar hanımla birlikte gelmek isterim.” [E/50]; “...çocuklarımla gelmek isterim...” [K/34]

[d] “Umre yapmayı isterim. ...hacın kalabalığından istediğim gibi yoğunlaşamadım. O yüzden تنها bir zamanda umre yapmayı planlıyorum şimdiden.” [E/32]

[e] “Düşünürüm evet. Daha bilinçli ibadet yapabilmek için. Bu ilk olduğu için şimdi baktığımda bazı konularda acemilik çektiğimi görüyorum.” [E/39]; “Fırsat bulursam evet. Gelmek isterim çünkü hac döneminde kaçırdığım bazı fırsatları değerlendirmek isterim.” [E/57]

[f] “Umre yapmayı belki, ama hac yapmak her müslümana ömürde bir kez farz. Defalarca gelenlere karşıyım ben şahsen. O parayla birkaç öğrenci okutabilirler veya bir fakirin geçimini sağlayabilirler.” [K/57]

Kısaca, tekrarlanan kutsal mekân deneyimi arzusunun nedenleri ve türleri konusunda hacıların birbirinden farklı temalar üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Kutsal mekân deneyimi arzusunun nedenleri arasında nicel olarak en dikkat çeken ise ‘psiko-teolojik doyum sağlama’dır. Bu bağlamda hacıların dinsel içeriği yoğun olan mekân ve sembollere yönelik psikolojik

doyum yetmezliği içerisinde oldukları görülmektedir. Böylesi bir sonuca ise, görülme/ziyaret etme sıklığı bağlamında ömür boyunca birkaç kez görebilme olanağının neden olması düşünülebilir. Öte yandan tekrar arzulanan dinsel pratik türü olarak, hacıların daha çok umre yapmayı tercih edecekleri görülmektedir. Buna neden olarak da, hac döneminde kutsal toprakların kalabalık olması ve hac pratiğinin farz olması sebebiyle diğer dünya müslümanlarının haklarını gasp etmeme gibi sebepler ileri sürdükleri görülmektedir. Buna karşın yüzdesi az da olsa 'Diğer' kategorisinde yer alan alt temalara bakıldığında ise, 'zaman zaman manevi-(psikolojik) arınma ihtiyacı' gibi psikolojik ihtiyaçların tekrar arzulanma sebebi olarak ortaya çıktığı saptanmıştır.

16. Ertelemiş Hac Pratiği Algısının Anlamlandırılması

Tablo-18: Hacıların ertelenmiş hac pratiği algılarının anlamlandırılması

Temalar	n	%
(a) (Evet)-Erken ve sağlıklı yaş	12	44
(b) (Evet)-Anlam arayışına erken cevap	5	19
(c) (Hayır)-Zamanlama hatası yok	4	15
(d) (Hayır)-Psikolojik hazırlık (-)	3	11
(f) Diğer	3	11
Toplam	27	100

Konuyla ilgili Tablo-18'deki hacıların ertelenmiş hac pratiği algılarına ilişkin ortaya çıkan temalara bakıldığında; hacıların % 44'ü şimdiye kadar hacca gelmemiş olmalarını yaşamlarında önemli bir kayıp olarak görüp daha erken ve sağlıklı yaşlarda gelinmesi gerektiğini vurgularken; % 19'u yine bir kayıp olarak algılayıp gerekçe olarak hayatlarındaki anlam arayışlarına daha erken bir cevap bulmayı belirtmişlerdir. Öte yandan % 15'i şimdiye kadar hacca gelememelerini bir kayıp olarak görmediklerini ifade ederken; % 11'i ise şu ana kadar kendilerini psikolojik olarak hac yapmaya hazır hissetmediklerini belirtmişlerdir. Hacıların % 11'inin ise bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Ertelemiş hac pratiği algısının anlamlandırılması konusunda görüş bildiren hacıların yukarıda belirlenen temalar bağlamında kişisel değerlendirmeleri ise aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

[a] "Elbette şimdiye kadar hacca gelememeyi bir kayıp olarak görüyorum. Hacca insan geç yaşta gelmeli ki ibadetlerini tam yapabilsin. Bunu burada bizzat kendim anladım. Buralarda yaşlı insan hem kendisini hem de başkalarını rahatsız eder..." [E/65]

[b] “Keşke daha önceden gelebilseydim. İçimdeki bu boşluğu keşke daha önceden daha anlamlı ve manevî açıdan kalıcı güzelliklerle doldurabilseydim...” [E/37]; “Burada çok özel bir durumumu yazmak istiyorum. Ben uzun yıllar yurtdışında hayat yaşayan bir gurbetçiyim. Özellikle gençlik ve orta yaşlarımda defalarca intiharın eşiğine geldim. İçimde bir boşluk vardı. Bunu dolduramadım. Şimdi görüyorum ki, keşke daha erken bu güzelliklerle karşılaşsaydım psikolojim çok daha farklı olurdu...” [K/45]

[c] “Hayır, demek ki şimdi çağırıldım. Nasip bugünmiş. Geldik, gördük hamdolsun.” [E/27]; “Allah’ıma şükrediyorum ki, bana bu hac nimetini genç yaşta nasip etti. Ben zararın neresinden dönülürse kârdır diyorum. Benim için zamanlama güzel.” [K/30]

[d] “Hayır, bir kayıp değil benim için. Çünkü şimdiye kadar manevî açıdan hazır hissetmedim kendimi bu güzel yerlere gelmek için.” [K/39]; “...yok. Çünkü psikolojik olarak hazır değildim.” [E/48]

[/] “Bence insanlar anne-baba olmadan, hatta evlenmeden gelmelidir. Eğer böyle olursa inanıyorum ki daha faydalı anneler babalar yetişir. Evlilikler de Allah’ın rızasını gözeterek devam eder.” [K/49]; “Evet, erken gelebilseydik daha önce arınırdık. Pürü pak olurduk. Günahlarımızdan sıyrılırdık. Biraz geç oldu ama şükürler olsun yine de nasip oldu ölmeden...” [K/51]

Özetle, ertelenmiş hac pratiği algısının anlamlandırılması konusunda hacıların nicel çoğunluğunun şimdiye kadar hac yapamamış olmalarını bir kayıp olarak gördükleri ve olabildiğince erken yaşlarda sağlık problemleri başlamadan hac yapmanın önemli olduğunu vurguladıkları söylenebilir. Bu bağlamda konuya bakıldığında söz konusu algının oluşumunda ‘yaş’ın önemli bir sosyo-demografik faktör olduğu saptanmıştır. Yani yaş düzeyi arttıkça bu şekilde düşünen hacı sayısında da bir artış söz konusudur. Kısa-orta konuyla ilgili; (a) hacıların, hayatlarında şimdiye kadar hac yapamamış olmalarını fizyolojik sorun olarak gördükleri kadar psikolojik açıdan özel yaşamlarını düzenlemelerine bir engel olarak da değerlendirdikleri; (b) alt temalar özelinde analiz edildiğinde ise, söz konusu bu gecikmenin ‘manevi- (psikolojik) tatmin ve arınma duygularında da’ gecikmeye sebep olduğu vurgulanabilir.

17. ‘Sabretmek’ Olgusuna Yüklenen Anlam Değişiminin Nedenleri

Tablo-19: Hacıların ‘sabretmek’ olgusuna yükledikleri anlam değişiminin nedenleri

Te m a l a r	n	%
(a) Pratiğin içerdiği zorluklar	10	37
(b) Farklı kültürlerin çatışması	3	11
(c) Kişilik/karakter eğitimi aracı	6	22
(d) Negatif örnekler üzerinden farkındalık	3	11
(e) Manevi içerikli sınav	3	11
(/) Diğer	2	8
T o p l a m	27	100
+ E k: Değişim Yönü [+ , - , ?]	n	%
(a) Evet – Olumlu (+)	23	85
(b) Hayır – Olumsuz (-)	3	11
(c) Belirsiz – (?)	1	4
T o p l a m	27	100

Konuyla ilgili Tablo-19'daki hacıların 'sabretmek' olgusuna yükledikleri anlam değişiminin nedenleri konusundaki düşünceleri doğrultusunda ortaya çıkan temalara bakıldığında; hacıların % 37'si hac pratiğinin bizzat kendisinin içerdiği zorlukları, adı geçen olguya yükledikleri anlam değişiminin nedeni olarak ifade ederken; % 11'i farklı kültürlerin çatışması; % 22'si kişilik/karakter eğitimi aracı; 11'i negatif örnekler üzerinden farkındalık ve manevî içerikli sınav anlayışının bu anlam değişimine neden olduğunu bildirmişlerdir. Hacıların % 8'inin ise bu konuda birbirinden oldukça farklı görüşlere sahip oldukları saptanmıştır.

Elde edilen bu nitel verilere ek olarak bu alt bölümde 'sabretmek' olgusuna yüklenen anlamın değişim yönüne bakıldığında ise, hacıların % 85'i söz konusu bu olguda pozitif/olumlu yönde; % 11'i negatif/olumsuz yönde bir değişim yaşadıklarını belirtirken % 4'ü de bu konuda belirsiz bir tutum sergilemişlerdir.

'Sabretmek' olgusuna yüklenen anlam değişiminin nedenleri konusunda görüş bildiren hacıların kişisel değerlendirmeleri ise aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

[a] "Evet, aslında ne kadar gereksiz şeylere sinirlendiğimi az bir sıkıntıda zorlandığımı fark ettim. Hac ibadeti benim için sabrın son noktaya kadar denendiği bir ibadettir. Rabbim eksiklerimizi tamam eylesin." [K/33]; "Hac demek sabır demektir. Sabır, sabır..." [E/55]

[b] "Sabır, hacı sabır' cümlesinin tam anlamını burada yaşadık ve anladık. Farklı kültürlerden insanlarla bir arada aynı ibadeti yapmanın zorluklarını yaşadım. Bu çatışmalara sabrettim ama çok zordu. İlginç hikâyeler var." [K/57]

[c] "Evet, oldu. Sabrın manası benim için değişti. Kendime daha çok hâkim olmayı, imkânlar sınırlandırıldığında elindekilerle bir şeyler yapmayı,

insanları olduğu gibi kabul etmeyi ve susmayı öğrendim. Kısacası sabrı öğrendim.” [K/21]; “Sabrı öğrendik. Evet, biraz daha sabırlı oluyor insan. Ben-
ce hac, tüm insanlar için hem bir ibadet, hem de bir eğitimidir.” [E/42]

[d] “Herkesin ağzında sabır kelimesi. Ama sabırlı olan o kadar az insan gördüm ki, şaşım kaldım. Zemzem kuyruğu kavgası yapıldı. Tavaf ederken birbirini itme. Otobüslerde tartışma. Sabredelim ama hakkımızı da kimseye gasb ettirmeyelim. Medeni şartlarda karşılıklı saygı duyarak sabır edelim. Allah ıslah eder inşallah.” [E/28]

[e] “Daha fazla sabretmek gerekiyormuş. Haklı bile olsak hacda sabretmek gerek. Çünkü şeytan bizi birbirimize düşman etmek istiyor ona fırsat vermeyelim.” [K/39]

[f] “Sabır, bambaşka bir şeymiş ancak hacca gelen anlar.” [E/32]

Özetle, ‘sabretmek’ olgusuna yüklenen anlam değişiminin nedenleri konusunda hacıların büyük bir kısmının hac pratiği sürecinde bizzat pratiğin kendisinden kaynaklanan zorlukları deneyimleme sonucunda adı geçen olguya karşı görüşlerinde pozitif yönde bir değişim olduğu görülmektedir. Kısaca konuya ilişkin elde edilen nitel veriler; (a) hac pratiklerinden kaynaklanan zorluklar sonucunda sabretmek olgusunun psiko-pedagojik bağlamda aynı zamanda kişilik ve karakter eğitimi için önemli bir fırsat ve araç olarak da algılandığı; (b) bir grup hacı tarafından yaşanan veya gözlemlenen olumsuz örneklerin adı geçen olguya olumlu anlam yüklemelerine neden olması, tarzında yordanabilir.

[b]-Toplumsal Boyut-(Sosyolojik)= Hac Pratiğinin Sosyo-Psikolojik İçerikli Kişisel Algıları

Bu nitel çalışmaya katılan hacıların toplumsal boyutta hac pratiğinin sosyo-psikolojik içerikli kişisel algılarına ilişkin elde edilen nitel veriler ise şöyledir:

18. Hac Öncesinde ve Sürecinde Yakın Sosyal Çevrenin İstekleri

Tablo-20: Hacıların yakın sosyal çevrelerinin hac öncesinde ve sürecindeki istekleri

T e m a l a r	n	%
(a) Kutsal mekânlarda dua	24	46
(b) İslâm peygamberine selam	15	29
(c) Sağlıklı olarak geri dönüş	8	15
(d) Diğer	5	10
T o p l a m	52	100
[Not: Birden fazla maddeleme yapılmıştır. (bkz. Ek-1)]		

Yukarıda yer alan Tablo-20'deki hacıların yakın sosyal çevrelerinin hac öncesinde ve sürecindeki istekleri konusundaki kişisel düşünceleri doğrultusunda ortaya çıkan temalara bakıldığında; bu konuda hacıların % 46'sı anne, baba, kardeş vs. yakın sosyal çevrelerinin hac öncesinde ve sürecinde kendilerinden kutsal mekânlarda dua istediklerini ifade ederken; % 29'u İslâm peygamberine selam söylemelerini; % 15'i hacdaki yakınlarının sağ-salim geriye dönmelerini istediklerini bildirmişlerdir. Bunun yanında hacıların % 10'unun ise bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları görülmüştür.

Öte yandan kapsamının daha çok dua içeriğine sahip olması sebebiyle ana tema ayrımı yapılmadan –karma biçimde- hac öncesinde ve sürecinde yakın sosyal çevrenin isteklerine ilişkin metinler ise şu şekilde örneklendirilebilir:

[x] “Yakınlarım benden Kâbe’de, Arafat’ta ve Ravza’da bol bol dua istediler. Efendimize bol selam gönderdiler.” [E/43]

[x] “Dua istediler, efendimize selam gönderdiler.” [K/42]

[x] “...kendilerinin de buraları dünya gözüyle en kısa zamanda görebilmeleri için dualar istediler. Rasulullah’a selam gönderenler de oldu.” [K/37]

[x] “Dua ve efendimize selam.” [E/59]

[x] “Dua, dua, dua, dua, dua, dua, dua. Sağ-salim geri dönmemizi ve haclığımızın kabul olmasını istediler. Allah’a şükür hiçbir yakınım benden gereksiz dünyalık bir eşya istemedi.” [K/29]

[x] “Bol dua ve nafile tavaf istediler...” [E/36]

[x] “Bol dua etmemizi istediler. Bir de sağ-salim geri dönmemizi talep etmişlerdir.” [K/61]

Kısaca, hac öncesinde ve sürecinde yakın sosyal çevrenin istekleri konusunda örneklem grubundaki hacıların büyük bir kısmının, yakın sosyal çevresinin kendilerinden Kâbe, Arafat ve Ravza gibi kutsal mekânlarda dua ve İslâm peygamberine selam götürmelerini istedikleri saptanmıştır. Özetle konuya ilişkin; (a) ana temalar bağlamında hacı yakınları tarafından talep edilen dua içeriklerinin –konuyla ilgili daha önce verilen içeriklere ek olarak- ‘kendilerinin de en kısa zamanda kutsal topraklara gidebilmeleri’; (b) ara temalar bağlamında ise ‘nafile tavaf ve tesbih, takke gibi hatıra cinsinden hediyelerin Kâbe duvarlarına sürülerek kendilerine getirilmesi, şeklinde olduğu görülmektedir. Özellikle bu son ara tema ise, manevî ve psikolojik olarak önem atfedilen bir mekâna ilişkin materyaller ile sözü edilen kutsal mekânlar/semboller üzerinden aşkın varlıkla psiko-teolojik bağlanma sürecini canlı tutmayı amaçlama, biçiminde yorumlanabilir.

19. Hac Sürecinde Yakın Sosyal Çevre İle Kurulan İletişim İçerikleri

Tablo-21: Haclıların hac sürecinde yakın sosyal çevre ile kurdukları iletişim içerikleri

Te m a l a r	n	%
(a) Kutsal toprak izlenimleri-(Hacılarından)	15	30
(b) Hacıların sağlık sorunları-(Yakınlarından)	10	20
(c) Ziyaret tavsiyesi-(Hacılarından)	12	24
(d) Yinelenen dua istekleri-(Yakınlarından)	9	18
(/) Diğer	4	8
T o p l a m	50	100
+ E k: İletişim İçerik Türü	n	%
(a) Manevi/Dinsel – (Ağırlıklı)	17	63
(b) Maddi/Dünyevi – (Ağırlıklı)	8	30
(c) Her ikisinde	2	7
T o p l a m	27	100

[Not: Birden fazla maddeleme yapılmıştır. (bkz. Ek-1)]

Tablo-21’deki hac sürecinde yakın sosyal çevre ile kurulan iletişim içeriklerine ilişkin ortaya çıkan temalara bakıldığında; haclıların % 30’u hac sürecinde kutsal topraklarda edinmiş oldukları kişisel izlenimlerini yakınlarıyla paylaştıklarını ifade ederken; % 20’si yakınları tarafından kendileriyle ilgili sağlık sorunları hakkında bilgi istendiğini; % 24’ü yakınlarına en kısa zamanda bu kutsal toprakları ziyaret etmelerini söylediklerini; % 18’i yakınları tarafından kendilerinden çeşitli konularda dua istendiğini bildirmişlerdir. Haclıların % 8’inin ise bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Ayrıca bu alt bölümde kurulan iletişim içeriklerinin niteliklerine bakıldığında ise haclıların % 63’ü ağırlıklı olarak manevî/dinsel içerikli konuşmalar yaptıklarını belirtirken % 30’u da daha çok maddi/dünyevi konularda konuştuğunu vurgulamışlardır. Geriye kalan % 7’lik dilimdeki haclılar ise, her iki içerikteki konular üzerinde konuştuğunu belirtmişlerdir.

Öte yandan verilen nitel cevap içeriklerine bağlı birden fazla maddeleme yapıldığı için ana tema ayrımı yapılmadan –karma biçimde kodlanarak- hac sürecinde yakın sosyal çevre ile kurulan iletişim içerikleri konusuna ilişkin görüş bildiren haclıların kişisel değerlendirmeleri ise aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

[x] “Daha çok bu mübarek yerlerle ilgili sorular soruyorlar. Ben de buraların güzelliklerini anlatıyorum. Tabi ki bitirebilirim...” [E/47]

[x] “Hem dünya hem ahiret konularını konuştum. Çünkü hayat devam ediyor yaşadığımız sürece. Buralara gelmek için bile para lazım. Hem ibade-

timizi yapamaz. Hem de dünyalık işimizi ihmal etmeyecez bana göre bu böyle. Yani hem dünya hem ahiret.” [E/55]

[x] “Elbette ki manevî konularda konuştuk. Çünkü buraya ibadet etmeye geldik sonuçta.” [E/39]

[x] “...en çok buraları hiç göremeyenler, buraların güzelliklerini sordular. Ben de dilim döndüğünce cevaplamaya çalıştım. İbadet için gelinen yerde verimli zaman geçirmemiz bilincinde oldukları için dünyalık konularda ne yakınlarım soru sordular, ne de ben.” [K/34]

[x] “Bu mübarek mekânlarda bulunduğumuz sürede yakınlarımın tek sorduğu soru var. Oralar nasıl? Neler hissediyorsun?” [E/37]

[x] “Ana tema sağlık konusu ile manevi konular oldu. Özellikle iklim faktörlerinden kaynaklanan hastalıklarımız konusunda konuştuk.” [E/57]

[x] “Daha çok manevî konularda oldu. Çünkü biz buraya ticaret amaçlı değil, ibadet için geldik.” [E/60]

[x] “Çocuklarımla dünyevi ağırlıklı, aile büyüklerimle ise tek kelimeyle konumuz kutsal topraklardı.” [K/36]

Özetle, hac sürecinde yakın sosyal çevre ile kurulan iletişim içerikleri konusundaki düşüncelerine genel anlamda nicel olarak bakıldığında, içerik çoğunluğunun hacılar tarafından yakınlarına aktarılan kutsal toprak izlenimleri olduğu görülmektedir. Sözü edilen bu nitel veri sonucunu, hacıların ve yakınlarının bu dinsel pratiğe ve tecrübeye anlam dünyalarında gereken teolojik ağırlığı ve ciddiyeti verdiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Kısaca konuya ilişkin elde edilen nitel veriler; (a) hacıların yakınlarıyla kutsal topraklarda buldukları süreçte ağırlıklı olarak manevî/dinsel içerikli konuşmalar yaptıkları; (b) özlem duyarak geldikleri ve yaşadıkları kutsal mekân deneyiminin ısrarla ve her fırsatta yakınları tarafından da yaşanmasını arzu ettikleri; (c) yakınları tarafından her fırsatta yinelenen dua isteklerinin ise ‘kutsal topraklarda yapılan dualar geri çevrilmez’ şeklindeki teolojik inanış motivasyonlu olabileceği, tarzında yordanabilir.

20. Hac Sonrası Hac Arkadaşlığını Devam Ettirme Nedenleri

Tablo-22: Hacıların hac sonrası hac arkadaşlığını devam ettirme nedenleri

T e m a l a r	n	%
(a) Saygı-değer arkadaşlık türü	8	30
(b) Aynı amaç ve duygu paylaşımı	8	30
(c) Menfaatsiz birliktelik	2	7
(d) İletişim çatışması yaşamama	5	18
(/) Diğer	4	15
T o p l a m	27	100

Yukarıda yer alan Tablo-22'deki hacıların hac sonrası hac arkadaşlığını devam ettirme nedenleri konusundaki kişisel düşünceleri doğrultusunda ortaya çıkan temalara bakıldığında; hacıların % 30'u saygı-değer bir arkadaşlık türü ile aynı amaç ve duygu paylaşımını, sözü edilen bu hac arkadaşlığını hac sonrası devam ettirme sebepleri olarak belirtirken; % 7'si herhangi bir karşılık beklenmeksizin menfaat temeline dayanmayan bir birlikteliği; % 18'i de kutsal toprak deneyimi sürecinde herhangi bir iletişim çatışması yaşamamayı, hac arkadaşlığını devam ettirme nedeni olarak bildirmişlerdir. Bunun yanında hacıların % 15'inin ise bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Hac sonrası hac arkadaşlığını devam ettirme nedenleri konusunda görüş bildiren hacıların yukarıda belirlenen temalar bağlamında kişisel değerlendirmeleri ise aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

[a] “Hayatta unutulmayacak arkadaşlıklardan birisi de hac arkadaşlığıdır. Çünkü kutsal topraklar beraberliğimize şahit olduğu için kutsal ve saygıdeğer bir arkadaşlıktır. Hatalar görülmez. Hacda iyi bir arkadaşına sahip olmak bence büyük bir nimettir. Dolayısıyla arkadaşlıklarımı devam ettirmek istiyorum.” [K/36]; “Evet, kabiledeki din görevlileri sayesinde çok uyumlu bir hac arkadaşlığımız oldu oda arkadaşlarımla. Birbirimize telefon ve adreslerimizi verdik. Görüşecez nasipse.” [K/57]

[b] “...benim için burada aynı duyguları paylaştığım hac arkadaşlığı çok önemlidir. Bir bakıma kader arkadaşlığı yaptık. Evet, görüşeceğiz hacdan sonra da inşallah. Çünkü ortak paylaştığımız güzel duygular var bu güzel mekânlarda. Bunları ancak biz anlarız.” [K/24]; “...çok güzel bir tecrübeydi. Değişik bölgelerden gelip farklı kişiliklerle fakat aynı amaç doğrultusunda kurulan arkadaşlıklarımız oldu. Bu paylaşımlarımı unutmayacağım ve onları gerçekten özleyeceğim. Allah nasip ederse arkadaşlığımı sürdürmeyi düşünüyorum.” [K/48]

[c] “Hac arkadaşlığı tıpkı asker arkadaşlığı gibi olup herhangi bir menfaat ilişkisi söz konusu değildir. Hacı arkadaşlarımla iyi ilişkiler içinde olduk. Bu ilişkilerin devamını arzu ediyorum elbette...” [E/57]; “Bütüm hac arkadaşlarımla diyalogumu sürdürmek isterim. Çünkü hac arkadaşlığı menfaatsiz ahiret arkadaşlığıdır.” [E/63]

[d] “Evet, devam ettirmeyi düşünüyorum. Çünkü çok şükür hac arkadaşlarımla hiçbirisiyle iletişim sorunu yaşamadık.” [K/53]

[/] “Evet, ama aynı doğrultuda yani İslâmi çerçevede olacak. Dünyalık bir ilişki kurmayacağım.” [E/34]; “Hepsiyle değil ama içlerinden kaliteli olan bazı arkadaşları tespit ettim. Onlarla görüşeceğim hac sonrası...” [E/32]; “Devam ettirmek isteyen ile devam ettireceğim.” [E/51]

Kısaca, hac sonrası hac arkadaşlığını devam ettirme nedenleri konusunda örneklem grubundaki hacıların büyük bir kısmının sözü edilen bu arkadaşlığı saygı-değer bir arkadaşlık türü olarak gördükleri ve kutsal topraklarda buldukları süre içerisinde aynı amaç ve duygu paylaşımı yaşadıkları için arkadaşlıklarını devam ettirmeyi düşündükleri söylenebilir. Buna ek olarak, tespit edilen ana temalar kapsamında hacıların önemli bir kısmının kutsal topraklarda kurmuş oldukları sosyal ilişkilerde, kutsal mekân tecrübesi üzerinden bir kurgulama yapıldığı için ikili ilişkilerin negatif yönlerine değil de, pozitif yönlerine odaklanmanın başarılılabildiği görülmüştür. Öte yandan ara temalar bağlamında ise ‘seçici, ilgisiz, sınırlı-sorumlu ve şarta bağlı devam ettirme’ gibi nedenlerin ortaya çıktığı saptanmıştır.

Sonuç

İngiltereli Türk Diaspora hacıları örneklemini üzerinden 2011 yılı İngiltere hac kafilesine uygulanan ‘Hac Psikolojisi Açık-Uçlu Soru Formu’ kullanılarak elde edilen sosyo-demografik sonuçlar şu şekildedir:

Bu nitel araştırmada kullanılan örneklemin sosyo-demografik özelliklerini ilişkin genel bir değerlendirme yapılması gerekirse; deneklerin nicel çoğunluğunun (i) yetişkinlik dönemindeki evli erkeklerden oluştuğu; (ii) genellikle orta-düzeyde bir gelire sahip olduğu; (iii) yarısından fazlasının lise mezunu ve serbest meslek sahibi olduğu; (iv) büyük çoğunluğunun 11-30 yıl aralığında İngiltere’de yaşadığı; (v) göç öncesi Türkiye’de hayatlarının büyük bir kısmını kasaba ve köylerde geçirdiği tespit edilmiştir. Söz konusu bu nicel veriler ise diğer Avrupa ülkelerine göre Türkiye’den İngiltere’ye daha geç tarihlerde dış-göç hareketinin olması ve yaşanan bu göçün de, diğer Avrupa ülkelerine olduğu gibi ekonomik kazanç sağlamaya yönelik olduğu şeklinde yorumlanabilir (bkz. Tablo-1).

Öte yandan bu nitel araştırmadan hac psikolojisi ile ilgili katılımcıların kişisel algıları üzerine temellendirilen ana temalar ışığında aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

[a]-Bireysel Boyut-(Psikolojik)=

Hac Pratiğinin Psiko-Teolojik İçerikli Kişisel Algıları

Hacıların çoğunluğunun hac öncesinde kutsal mekân tecrübesi için yeterince psikolojik hazırbulunuşluk durumuna sahip oldukları (bkz. Tablo-3); Kâbe’yi ilk gördüklerinde ‘ağlama, heyecanlanma’ gibi çeşitli psikolojik tepkiler verdikleri (bkz. Tablo-4) ve daha çok ‘affedilme’ içerikli dualar yaptıkları (bkz. Tablo-5); Hac pratiğini yaparken kutsal toprakların en çok ‘manevî/dinsel atmosfer’inden etkilendikleri (bkz. Tablo-6; Ek-2); yaşamış oldukları ‘Arafat vakfesi’ deneyimini ‘Mahşer/Yeniden diriliş’in provası’ ola-

rak anlamlandırdıkları (bkz. Tablo-7); ‘Şeytan Taşlama’ pratiğini ‘şeytanî düşünceden arınma çabası’ olarak yorumladıkları (bkz. Tablo-8); İslâm peygamberi kabrinin ilk ziyaretlerinde psikolojik ve fizyolojik olarak yakınlık duygusu hissettikleri (bkz. Tablo-9); kutsal şehir olarak Medine’den daha çok ‘Mekke’den etkilendikleri (bkz. Tablo-10); hac pratiği sürecinde en çok yaptıkları dua konularının ‘günahların bağışlanması’ hakkında olduğu (bkz. Tablo-11); ‘hacı’ unvanıyla ilgili sosyolojik açıdan ‘denetleyici bir unvan’ düşüncesine sahip oldukları (bkz. Tablo-12); ‘hacı’ unvanının hac sonrası yaşamlarına ‘dinsel bakış açısını ön planda tutmak’ şeklinde yansıyacağı (bkz. Tablo-13); hac sonrası değiştirmeyi arzuladıkları olumsuz [-] alışkanlıkların başında ‘gıybet etme’ (bkz. Tablo-14); yapmayı arzuladıkları olumlu [+] alışkanlıkların başında ise ‘cemaatle namaz kılma’nın geldiği (bkz. Tablo-15); kutsal toprakları ziyaret öncesi ve sonrasında ortaya çıkan duygulanım durumlarında en çok benzeşen yönlerin ‘zorlu bir dinsel pratik’; ayrışan yönlerin ise ‘yönetim-organizasyon’ olduğu (bkz. Tablo-16); tekrarlanan kutsal mekân deneyimi arzusunun nedenleri olarak ‘psikolojik doyum sağlama’; dinsel pratik türü olarak ise en çok ‘umre’nin tekrar yapılmasının arzulandığı (bkz. Tablo-17); ertelenmiş hac pratiği algısının ‘erken ve sağlıklı yaş’ şeklinde belirtildiği (bkz. Tablo-18); ‘Sabretmek’ olgusuna yükledikleri anlam değişimine en çok ‘pratiğin içerdiği zorluklar’ın neden olduğu (bkz. Tablo-19) saptanmıştır.

[b]-Toplumsal Boyut-(Sosyolojik)=

Hac Pratiğinin Sosyo-Psikolojik İçerikli Kişisel Algıları

Hacıların yakın sosyal çevrelerinin hac öncesinde ve sürecinde daha çok ‘kutsal mekânlarda dua’ istedikleri (bkz. Tablo-20); hac sürecinde yakın sosyal çevre ile kurdukları iletişimlerin genellikle ‘kutsal toprak izlenimleri’ içeriğine sahip oldukları (bkz. Tablo-21); ‘saygı-değer arkadaşlık türü’ ile ‘aynı amaç ve duygu paylaşımı’ sebeplerinden dolayı hac sonrası hac arkadaşlıklarını devam ettirmek istedikleri (bkz. Tablo-22) tespit edilmiştir.

İslâm teolojisi özelinde hac psikolojisinin nitel olarak analiz edildiği bu araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, gerek ampirik gerekse teorik olarak konuyla ilgili –sınırlı sayıda da olsa- oluşturulan yerli ve yabancı literatür ile bu çalışmadan elde edilen bazı sonuçların paralellik gösterdiği söylenebilir (krş. Geçioğlu, 2010: 102-110; Onay, 2007: 487-488; Bayyigit, 1998: 95-102, 149-156; Onay, 2006: 21-22; Sanay, 1986: 15-17; Şahin, 2006: 163-168; Şen, 2003; Kasapoğlu, 2005a: 189-190, 2005b: 47-48; Onay, 2008; Van Uden ve ark., 1991; Morris, 1982). Bu bağlamda bu araştırma sonuçlarından hac psikolojisine ilişkin elde edilen nitel verilerde, Geçioğlu’nun (2010) Türk din psikolojisi literatürüne kazandırdığı ‘(ı) tövbekâr, (ii) ölümü ve ölüm ötesini tecrübe eden, (iii) kuralcı, (iv) münzevî, (v) empatik, (vi) çekingin, (vii) ümmetçi,

(viii) yakınlaşan, (ix) teslimiyetçi' hacılık modelleri/tiplerinden örneklemeler bulmak mümkündür (Geçioğlu, 2010: 105-108).

Hacı (adayı), yaptığı/yapacağı hac pratiği algısı doğrultusunda bir hac pratiği kalitesi ve/veya modeli ortaya koyabilir. Algı sürecindeki eksiklik/ler, ortaya çıkan pratiğin kalitesini negatif yönde etkilemektedir. Bu sebeple nitelikli bir hac pratiği, çok boyutlu bütüncül bir hac algısıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla bu nitel çalışmadaki hacıların hac psikolojilerini anlamaya yönelik hazırlanan açık-uçlu anket sorularına verdikleri cevaplar dikkate alındığında, araştırmacı tarafından tasarlanan ve resmi eğitim programına eklenerek organizasyonun hem Mekke hem de Medine döneminde sunulan "Hacı Anlamak: Psikolojik Yaklaşımlar" konulu özel eğitim programının, hacıların hac pratiği algılarını pozitif yönde geliştirerek dinsel pratik kalitesini yükselttiği söylenebilir.

Diğer dinsel pratikler gibi İslâm ibadet sisteminde yer alan 'hac' pratiği de, inanan bireyin dinsel pratik tecrübesi sürecindeki psikolojik yoğunlaşmasıyla anlam kazanan ve bu ölçüde birey psikolojisine etkileri/kazanımları açısından olumlu sonuç ortaya çıkarabilecek bir ibadettir. Burada söz konusu dinsel pratiğin kalitesini arttıran '(i) zaman, (ii) mekân ve (iii) cemaat' gibi dışsal faktörler de inanan bireyin hac pratiğini yapmasında önemli psikolojik hazıroluşluk durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, hac pratiğini yapmak amacıyla gidilen Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlarda kılınan namazların, yapılan dua ve tövbeler ile bu hazıroluştan ortaya çıkan duygulanım durumlarının normal mekânlara göre birey psikolojisini etkilemesi kesinlikle aynı psikolojik düzeyde değildir (Certel, 2010: 50-56).

Öte yandan İslâm dininin ibadet sistemindeki diğer pratiklerde var olan psiko-sosyal özellik ve etkilerinin yanı sıra hac pratiğinin "hac psikolojisi" özelinde kendine özgü bazı karakteristik özellikleri ve sonuçları da vardır. Bu bağlamda birey benliğinin Allah'a yükselişini temsil eden sembollerin hedef değil, bu manevî ortama psikolojik geçişin bir başlangıç aşamasını içeren hac pratiği, (i) saldırganlık ve cinsellik içgüdü, (ii) üstünlük kompleksi gibi olumsuz yönleri düzenleyici fonksiyonunun yanı sıra; (iii) sosyal bütünleşme, (iv) yardım ve dayanışma, (v) sabretme ve (vi) tarihsel bilinç düzeylerini yükseltici psiko-sosyal etkileri olan bir özelliğe de sahiptir (Kasapoğlu, 2008: 95-125; ayrıca krş. Kurt, 1987: 48-52; Yalçınkaya, 2011; Civil, 2003; Bayyığıt, 1998; Tosun, 2010).

Yukarıdaki bulgulara ve analizlere paralel olarak sözü edilen bu dinsel pratiğin ruh sağlığını koruyucu ve geliştirici özelliğinden de söz etmek mümkündür (krş. Köylü, 2010: 28-32, 2007: 86-87; Kula, 2005: 24-28). Batı literatürüne bakıldığında ise, daha çok Hristiyan örneklem üzerinde hac

pratiği ile ilgili dinsel tutumlar ile hac ve ruh sağlığı ilişkisinin araştırıldığı görülmektedir. Bu cümleden olarak Morris (1982) tarafından konuyla ilgili fiziksel olarak hasta kadın ve erkeklerden oluşan Roman Katolik bir örneklem üzerinde yapılan ampirik çalışmada, derecelendirme ölçekleri kullanılarak kaygı, depresyon ve dinsel tutum düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, sözü edilen olgular öntest-sontest yöntemiyle hac öncesi ve hac sonrası psikometrik olarak ölçülmüş ve yapılan analizlerde, kaygı ve depresyon düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir azalma saptanmıştır (Morris, 1982: 291-293). Öte yandan Van Uden ve arkadaşlarının (1991) Alman Roman Katolik hacılar örneklemini kullanarak hac üzerine yaptıkları sosyal psikolojik çalışma ise hacıların kiliseye ve dine, hac pratiği yapanlara göre daha yakın olduğunu göstermektedir. Öte yandan hacca gitmek için geliştirilen psikolojik motivlerde de gelişim dönemlerine göre farklılıklar olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda adı geçen bu çalışmada, yaşlı hacılar, özellikle yardım ve destek ile bir inanç derinleşmesine doğru yönelişi içeren dinsel motivleri esas alarak hacca giderken; gençler özellikle tepkisel motivler ve diğer hacıların tanışma esasına dayalı olarak hacca gittikleri saptanmıştır. Ancak bu iki farklı gelişim dönemine ait hacıların hacca gidiş motivlerinde farklılıklar görülse de sözü edilen dinsel pratiğin psikolojik etkilerinin her iki grup için de eşit olduğu görülmüştür. Bu bağlamda bu çalışmada, ‘fiziksel iyi-olma’ düzeylerinde bir artış olmazken; ‘psikolojik iyi-olma’ düzeylerinde az da olsa bir iyileşme olduğu görülmüştür (Van Uden ve ark. 1991: 32-50).

Yukarıda belirtilen özellikleri sebebiyle psiko-sosyal açıdan incelenmeye değer bir dinsel pratik olan hac psikolojisi üzerine bu araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda teorik ve pratik bağlamda şu önerilerde bulunulabilir:

Türk din psikolojisi literatüründe, akademik açıdan öncelikli olarak hac psikolojisi üzerine yapılacak çalışmaların farklı alt boyutları dikkate alınarak literatür sürecinin olgunlaştırılması sağlanmalıdır. Orta ve uzun dönemde ise, konuyu kapsayıcı daha detay ampirik çalışmalar (örnek: ‘kutsal mekânlarda yapılan dua ve/veya tövbe ile normal mekânlarda yapılan dua ve/veya tövbenin terapötik etkileri bakımından analizi’) yapılmalıdır. Yine konuyla bağlantılı uzunlamasına desen kullanılarak hac pratiği-ruh sağlığı eksininde pratiğin hac sonrası yaşama etkileri araştırılmalıdır.

Hac psikolojisini anlamaya yönelik yapılan bu araştırma sürecinde araştırmacı tarafından kullanılan “Hacı Anlamak: Psikolojik Yaklaşımlar” başlıklı eğitim uygulamasının içeriği program geliştirme bağlamında pedagojik açıdan ele alınarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda öncelikli olarak yöne-

tim-organizasyon bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen hac organizasyonundaki personel görevlendirmelerinde, hizmet içi eğitim kapsamında görevlendirme öncesi yapılması gereken “eğitimcinin eğitimi” programlarında (krş. Sevgili, 2007:160-161) hacın psikolojik yönüne ilişkin eğitime ağırlık verilmesi sağlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında hac pratiğini yapacak olan hacı adaylarına yönelik hazırlanan eğitim programlarının yeniden gözden geçirilerek özellikle hacdan önceki hazırlık döneminde ve hac sürecindeki eğitim programlarının güncellenmesi gerektiği söylenebilir (krş. Aydın, 2007: 148-145). Dolayısıyla sözü edilen bu eğitim seminerleri için hazırlanacak programlarda din psikolojisi verileri ışığında elde edilen hac psikolojisi verilerinin de yer alması önemli bir durum arz edecektir.

Gerek Türk eğitim sistemindeki ilk ve orta düzey eğitim sürecinde verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hac öncesi hacı adaylarının eğitim seminerlerinde, psikopedagojik olarak gelişim dönemlerinin bilişsel düzeyleri de dikkate alınarak adı geçen dinsel pratiğe yönelik uygulamalı eğitim programları hazırlanmalı (Aydın, 2007: 148-149; Sağlam, 2003) ve hedef kitlenin pratiğe ilişkin dinsel motivlerini arttırmaya yönelik olarak din psikolojisi verilerinden yararlanılmalıdır.

Kaynakça

- Aydın, M. Ş. (2007). Hacı (aday)ların(ın) eğitimi. [içinde] M. Bulut (Ed.), *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu Bildirileri* (ss. 143-149). Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Bayyığıt, M. (1998). *Sosyo-kültürel yönleriyle Türkiye’de hac olayı*. Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Certel, H. (2010). Dinî yaşantıda kalite sorunu. *S.D.Ü.İ.F. Dergisi*, 24 (1), 33-59.
- Civil, Z. (2003). *Din sosyolojisi açısından hac*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Geçioğlu, A. R. (2010). *Hac ibadetinin bireysel yaşayıştaki rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kasapoğlu, A. (2005a). Bir dinî tecrübe olarak Kur’an’da huşû. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 15, 177-190.
- Kasapoğlu, A. (2005b). Bir dinî tecrübe ve sembol olarak kibleye yönelme. *Diyanet İlmî Dergi*, 41 (4), 29-48.
- Kasapoğlu, A. (2008). Kişilik eğitimi açısından hac ibadeti. *Diyanet İlmî Dergi*, 44 (1), 93-126.
- Koç, M. (2013). Hac psikolojisi-I: İngiltereli Türk Diaspora hacıları üzerine nitel bir durum çalışması. *S.Ü.İ.F.Dergisi*, 15 (27), 49-74.
- Köylü, M. (2007). Ruh sağlığı ve din: Batı toplumu açısından bir değerlendirme. *O.M.Ü.İ.F. Dergisi*, 23, 65-92.
- Köylü, M. (2010). Ruh ve beden sağlığı ile din ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların bir değerlendirmesi. *O.M.Ü.İ.F. Dergisi*, 28, 5-36.

- Kula, M. N. (2005). Küreselleşme, ruh sağlığı ve din. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (2), 7-30.
- Kurt, A. (1987). Haccın hikmetleri. *Diyanet Dergisi*, 43 (3), 47-52.
- Morris, P. A. (1982). The effect of pilgrimage on anxiety, depression and religious attitude. *Psychological Medicine*, 12, 291-294.
- Onay, A. (2006). Hac yapan kişilerin hacdan sonraki dini tutumları. *S.Ü.İ.F. Dergisi*, 14, 1-23.
- Onay, A. (2007). Hac ibadetinin sosyo-kültürel hayatımıza yansımaları. [içinde] M. Bulut (Ed.), *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu Bildirileri* (ss. 474-489). Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Onay, A. (2008). *Türkiye’nin hac organizasyonu*. İstanbul: D.E.M. Yayınları.
- Sağlam, İ. (2003). Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde “Haccın ve umrenin yapılışı” ile ilgili bir işleniş örneği. *U.Ü.İ.F. Dergisi*, 12 (2), 161-170.
- Sanay, E. (1986). Haccın sosyolojik izahı. *Diyanet Dergisi*, 12 (3), 15-17.
- Sevgili, M. (2007). Hac organizasyonunda görevlendirilecek ekip personelinin eğitimi. [içinde] M. Bulut (Ed.), *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu Bildirileri* (ss. 158-161). Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Şahin, H. (2006). *Toplumsal ilişkiler açısından hac ibadetinin analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, N. (2003). *Hac ibadetinin psiko-sosyal yönden değeri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosun, N. (2010). Sufî gözüyle hac. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25 (1), 197-209.
- Van Uden, M. ve ark. (1991). Modern pilgrimage and faith. *Journal of Empirical Theology*, 4 (2), 32-51.
- Yalçınkaya, E. (2011). *Hac psikolojisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler:**Ek-1: Anket Formu**

Anket Formu

Açıklama:

Değerli hacı arkadaşım! Bu anket formu, hayatınızda önemli bir dönüm noktası olduğu düşünülen hac ibadetini yapmak için kutsal topraklarda bulunduğunuz süre içerisinde yaşamış olduğunuz duygu ve düşünceleri öğrenmek ve elde edilen bu bilgileri bilimsel bir araştırma için kullanmak amacıyla hazırlanmıştır. Dolayısıyla vermiş olduğunuz bu bilgiler, kesinlikle başka bir amaç için kullanılmayacaktır. Ayrıca araştırmadan güvenilir bilgiler elde edebilmek için vereceğiniz samimi cevaplar büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle lütfen adınızı ve soyadınızı yazmayınız. Anketi doğru ve samimi bir şekilde kendiniz cevaplandırınız.

Kutsal topraklarda yaşadığınız şu son günlerinizde, vakit ayırarak bu anket çalışmasına yapmış olduğunuz katkılardan dolayı teşekkür eder, hac-cınızın kabul olmasını dilerim.

Dr. Mustafa KOÇ
(Medine/Suudi Arabistan-2011)

I. Bölüm
Kişisel Bilgiler

- Cinsiyeti-
niz:.....
- Yaşı-
nız:.....
- Sosyo-ekonomik düzeyi-
niz:.....
- Medenî durumu-
nuz:.....
- Eğitim düzeyi-
niz:.....
- Mesleği-
niz:.....
- İngiltere’deki yaşam süre-
niz:.....
- İngiltere’ye göçten önceki hayatınızın büyük bir kısmını yaşadığınız yerleşim yeri:
[a] Şehir, [b] Kasaba, [c] Köy
- Dinsel açıdan kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz? (birden fazla şıkkı işaretleyebilirsiniz).

- [a] Çocukluğumdan bu yana dindar bir çevrede yetiştiğim için dine yönelik sürekli bir ilgim olmuştur.
- [b] Hac öncesi hayatımda dinimin iman esaslarına inanıyordum, fakat (dua, namaz, oruç, zekât vb.) ibadetlerimi gereği gibi yapamıyordum.
- [c] Hac öncesi hayatımda dinimin iman esaslarına inanıyordum ve (dua, namaz, oruç, zekât vb.) ibadetlerimi tam olarak yapmaya çalışıyordum.
- [d] Hac yapmaya gelinceye kadar din konusunda çok fazla eksiklerim vardı. Bu nedenle hayatımda olumlu anlamda bir dönüm noktası olması için hac yapmaya karar verdim.
- [e] Hac sonrası hayatımda (namaz, oruç, zekât vb.) ibadetlerimi düzenli olarak yapmayı düşünüyorum.
- [f] Diğer, (yazınız):
-

II. Bölüm

H a c P s i k o l o j i s i

1. Hacca gelmeden önce kendinizi psikolojik olarak hac yapmaya hazır hissediyor muydunuz? Hissediyorsanız ne gibi psikolojik hazırlıklar yapmıştınız?
.....
2. Kâbe'yi ilk gördüğünüzde neler hissettiniz ve nasıl bir psikolojik tepki verdiniz? Lütfen duygularınızı, düşüncelerinizi ve tepkilerinizi yazınız?
.....
3. Kâbe'yi ilk gördüğünüzde hangi duayı veya duaları yaptınız?
.....
4. Hac ibadetini yaparken en çok nelerden etkilendiniz? Niçin?
.....
5. Yaptığınız hac ibadetinde bir Arafat vakfesi tecrübesi yaşadınız. Arafat vakfesi sizin için ne anlam ifade etmiştir?
.....
6. Bayramın ilk üç günü Cemerât bölgesinde şeytan taşlama pratiğini yaparken neler hissettiniz?
.....
7. Medine'deki İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kabrini ilk ziyaretinizde neler hissettiniz? Lütfen duygularınızı ve düşüncelerinizi yazınız?
.....
8. Kutsal topraklarda bulunduğunuz süre içerisinde manevî olarak en çok kutsal şehirlerden Mekke'den mi yoksa Medine'den mi etkilendiniz? Niçin?
.....

9. Hac ibadeti süresince gerek Mekke'deki Kâbe ziyaretlerinizde, gerekse Medine'deki İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kabrini ziyaretlerinizde genellikle hangi konularda ve en çok hangi duaları yaptınız?

(a) En çok dua edilen konular:

(b) En çok yapılan dualar: "Ya Rabbim!"

10. Şu anda hac ibadetinin gereklerini yerine getirerek "hacı" unvanını aldınız. Bu unvana sahip olma konusundaki duygu ve düşünceleriniz nelerdir? Lütfen yazınız?

11. "Hacı olmak" ve "hacı kalmak" konusuyla bağlantılı olarak almış olduğunuz "hacı" unvanının hac sonrası hayatınızda neler değiştireceğini düşünüyorsunuz?

12. (Varsa) şu ana kadar yanlış görüp de değiştiremediğiniz, fakat hac sonrası devam edecek olan hayatınızda en çok değiştirmeyi arzuladığınız 5 olumsuz alışkanlıklarınız ve/veya yanlışlarınız nelerdir? Lütfen yazınız?

13. (Varsa) şu ana kadar isteyip de yapamadığınız, fakat hac sonrası devam edecek olan hayatınızda en çok yapmayı arzuladığınız 5 olumlu alışkanlıklarınız nelerdir? Lütfen yazınız?

14. Kutsal topraklarla ilgili hacca gelmeden önceki duyularınıza dayanan önceki algılarınız ile kutsal topraklarda yaşadıkdan sonraki duygu ve düşünceleriniz arasındaki benzeşen ve ayrışan yönler nelerdir?

*Benzeşen Yönler:

*Ayrışan Yönler:

15. Hac tecrübesi yaşayan birisi olarak bundan sonraki hayatınızda tekrar bu kutsal topraklara gelip hac ve/veya umre yaparak bir kez daha kutsal mekân tecrübesi yaşamayı düşünür müsünüz? Niçin?

16. Şimdiye kadar hacca gelmemiş olmayı hayatınızdan önemli bir kayıp olarak görüyor musunuz? Şayet görüyorsanız sizce bunun sebepleri nelerdir?

17. Kutsal topraklara gelmeden önce ve/veya bu topraklarda bulunurken (anne, baba, kardeş vb.) yakınlarınızla kurduğunuz iletişimde, onların sizden ne gibi istekleri olmuştur?
.....
18. Kutsal topraklarda bulunduğunuz süre içerisinde (anne, baba, kardeş vb.) yakınlarınızla yaptığınız telefon konuşmalarında ana temalarınız neler olmuştur? Yani daha çok kutsal topraklarla ilgili olarak manevî/dini konular hakkında mı; yoksa iş, ticaret vb. gibi maddi/dünyevî konular hakkında mı konuştunuz? Niçin?
.....
19. “Hac arkadaşlığı”nın anlamı ve önemiyle bağlantılı olarak aynı odada ve/veya grupta/kafilede birlikte hac yaptığınız hacî arkadaşlarınızla hac sonrası bu arkadaşlık ilişkilerinizi devam ettirmeyi düşünüyorsanız sebepleri nelerdir?
.....
20. Kutsal topraklarda bulunduğunuz süre içerisinde “sabretmek” konusundaki düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Niçin?
.....

Katkılarınız için tekrar teşekkürler.

Ek-2: Bir Hacı'nın Açık Mektubu

[2011-İngiltere Hac Kafilesine Açık Mektubumdur.]

Değerli hacı arkadaşlarım!

Bu kutsal topraklara gelmeden önce şunu diyordum: 'Ben okyanusta bir köpüğüm, çölde bir kum zerresiyim'. Fakat öyle değilmişim. Ne okyanusta bir köpük ne de çölde bir kum zerresi. Ben hiçbir şey değilmişim. Yüce Yaradanıma, yüce Mevlama, yüce Allah'ıma hamd ediyorum ki şimdi okyanusta bir köpük, çölde bir kum zerresiyim diyebilirim. Fakat şunu gördüm ki; bir göl, bir kum yığını ve bir tepe olabilmem için daha çok çalışmam lazım.

Ayrılmamıza çok az bir zaman kalan şu mübarek topraklarda çok değişik ve özel duygular yaşadım ve yaşıyorum. Bunları yaşayacağımı hiç tahmin edemiyordum. Zaman zaman ağlamak istedim, gözlerim yaşardı ve ağladım. Ama çoğu zaman kendimi çok ama çok sıktım ağlamamak için. Bunu neden yaptığımı inanmıyordum. Ağladığım zamanlarda hemen kendi kendime toparlandım.

Ben hacca, sizlerin arasına eşim ve çocuklarımdan ayrılarak geldim. Fakat herşey çok güzeldi. İnsan ailesinden uzakta bile olsa çok güzeldi. Çok özel bir atmosfer var bu topraklarda. Allah'ıma şükürler olsun, hamd olsun. Bizleri bu kutsal topraklara getirerek buraları görmemize, yaşamamıza, bu muhteşem atmosferi solumamıza ve bu mekânlarda vücudumuza daha çok sağlık, sıhhat vererek dayanma gücümüzü arttıran yüce Allah'ıma hamd olsun. Ömrüm boyunca hasretiyle yandığım bir manevî güzelliği dünyadayken yaşadım. Bizlere emeği geçen kabile hocalarımızdan Allah razı olsun efendim.

Bütün bunları neden mi yazdım? Sadece hissiyatımı sizinle paylaşayım istedim. Belki de okyanusumun üzerindeki köpükleri almak istedim o kadar. Herşey gönlünüzce olsun...

S.Y. [E/41]